

ACADÉMIE DE VILNA?

„Monparnasas, Lietuvos dailės sostinė“ – tokį pavadinimą savo atsiminimams apie tapytoją Michelį Kikoïne'ą įvardijo išeivis iš Lietuvos dailininkas Arbit Blatas. „Šios istorijos pradžioje buvo Lietuva. Neįmanoma pamiršti jos peizažų, jos šviesų, jos aplinkos, kuri kartu su visais savo ritualais persunkė Kikoïne'ą, taip pat ir visus mus, dailininkus slavus“¹.

Kas paskatino dailininką parašyti tokį kontroversišką teiginį? Kodėl nei iš šio, nei iš to žymusis Paryžiaus Monparnasas, *École de Paris* dailininkų prieglobstis, pavadinamas Lietuvos dailės sostine? Juk jame susibėgo daugelio XX a. pradžioje dar nežinomų, skurstančių dailininkų, atvykusių čia iš įvairiausių Europos kampelių, keliai. Amedeo Modigliani ir Giorgio de Chirico atvyko iš Italijos, Constantinas Brâncusi – iš Rumunijos, Pietas Mondrianas – iš Nyderlandų, Moïshe Kislingas – iš Austrijos-Vengrijos, Jules'is Pascinas – iš Bulgarijos, Chana Orloff – iš Palestinos. Tačiau kiekybiškai gausiausia buvo litvakų, išeivių iš dabartinės Baltarusijos ar net Ukrainos teritorijų, grupė. Žymiausi jų – Michelis Kikoïne'as, Pinchus Krémègne'is, Chaïmas Soutine'as, Marcas Chagalas, Schraga Zarfinas. Tarytumei su etnografinė Lietuva nieko bendra. Ir vis dėlto, čia kalbama apie XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvos dailės sostinę Vilnių.

Soutine'o gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojas Michelis LeBrun-Franzaroli savo naujausios knygos apie Chaïmą Soutine'ą skyrių apie jo buvimą Vilniuje pavadino „Vilnius, rojaus prieškambaris...“². Žinoma, rojų čia reikia suprasti kaip dailininkų rojų Paryžių, o jo „prieškambario“ garbė turi atitekti Vilniaus piešimo mokyklai.

„Lietuva, kuri yra taip toli, Lietuva davė galimybę suvokti savo talentą daugeliui dailininkų, ar tai būtų Rusijos patriotai, tokie kaip Levitanas <...>, ar Prancūzijos, kuriems Paryžius buvo tapybos Meka“³. Ta Lietuva šių dailininkų litvakų atmintyje vis išplaukdavo kaip pilkas ir lietingas Rusijos imperijos pakraštys, pirmoji jų sostinė Vilnius, kurio gyventojų daugumą sudarė jų bendratautiečiai ir jo širdyje įsikūrusi Vilniaus akademija, kuriai vadovavo žilaplaukis ir vienaakis profesorius, kalbantis tik rusiškai. Šiandienos skaitytojui šis žodžių derinys iškart suskamba kaip nesusipratimas. Nebuvo XX a. pradžios Vilniuje jokios akademijos, ir išvis, jokios aukštosios mokyklos.

¹ Arbit Blatas, Montaparnasse, capitale de la Lituanie des arts, *Les pionniers de L'École de Paris. Kikoïne*, dirigée par Leïla Voight avec de la Fondation Kikoïne, Paris, 1992, p. 33.

² M. LeBrun-Franzaroli, *Soutine. L'homme et le peintre...*, Concremiers: ed. M. LeBrun-Franzaroli, 2015, p. 33.

³ Arbit Blatas, Montaparnasse..., p. 34.

Tai kas gi buvo tas Paryžiaus litvakų „prieškambaris“, kas toji mistiškoji „Académie de Vilna“?

Tai nedaug kam žinoma Vilniaus piešimo mokykla, kurią 1866 m. imperijos valdininkų sumanymu įkūrė specialiai tam pakviestas rusų dailininkas Ivanas Trutnevas.

Šioji mokykla ligi šiol nebuvo susilaukusi išsamaus tyrimo, išskyrus pavienius informacinius pranešimus jos egzistavimo metu ir kiek platesnes žinias sovietmečio leidinyje. Ir ko gero, ne todėl, kad šioji mokykla nebūtų buvusi verta dėmesio, o dėl paties objekto nepatrauklumo – jos įkūrimo ir veikimo laikas sutapo su gana niūriu Lietuvos istorijos laikotarpiu – situacija po nacionalinio išsivadavimo kovų nuslopinimo. Šis laikotarpis kultūrinio požiūriu ganėtinai sudėtingas ir nevienalytis, dažnai šykščiai teatveriantis tyrinėtojams savo paslaptis – egzistuojanti istoriografija rusų kalba gana tendencinga, oficialūs dienraščiai daugiausiai spausdino dailininkų nekrologus ir skelbimus, retus informacinius pranešimus, o recenzijų žanras praktiškai atsirado po ilgos tylos paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais pradėjus rengti oficialias vietines ir atvežtines dailės parodas.

Profesionaliosios dailės gyvenimas Lietuvoje jau po 1831 metų, kai kartu su Vilniaus universitetu buvo uždarytos ir jame veikusios dailės katedros, buvo gerokai prislopintas, bet po 1863–1864 metų sukilimo jis dar labiau susikomplicavo. Lietuvoje likusių dailininkų veikla kuriam laikui tarsi pasitraukė į pogrindį, buvo mėginama dirbtinai sukurti naują, Rusijos imperijos valdžios tautinės politikos inspiruotą Lietuvos, kaip imperijos provincijos, dailės įvaizdį. Tokiu būdu XIX a. antroje pusėje dailės gyvenimas, kaip ir visa to meto kultūra, tarsi susidvejino. Lietuvos dailininkai išsivažinėjo – kas į užsienį, kas į tremtį, kas užsisiklėdė savo dvareliuose ar kukliose Vilniaus dirbtuvėse. Jų veikla žinoma iš keliasdešimties iki mūsų dienų išlikusių ir muziejuose saugomų paveikslų, memuarų, laiškų nuotrupų ar kuklių žinučių periodinėje spaudoje. Oficialusis kultūrinis gyvenimas, kuriame dailei, deja, nedaug teko vietos, kruopščiai buvo registruojamas pačių imperinės kultūrinės politikos vykdytojų. Šie du gyvenimai kiekvienas tekėjo sava vaga, tik retkarčiais susiliedami vienas su kitu ir vėl išsiskirdami. Tačiau istorija yra istorija, ir norime mes to ar ne, negalime apeiti ir nevienareikšmiškų jos aspektų, tuo labiau nenusakydami jos padarinių. Tik pastaruoju metu dailės ir kultūros tyrinėtojus patraukė mažai kam žinomi, praktiškai „nearti“ kultūriniai šio laikotarpio dirvonai. Didžiausias nuopelnas čia tenka dailėtyrininkei Jolitai Mulevičiūtei knygoje „Besotis žvilgsnis“ plačiam skaitytojų ratui atskleidusiai marginalius, bet įdomius ir kartais intriguojančius kultūrinius ir subkultūrinius šio laikmečio įvykius ir reiškinius⁴.

⁴ Jolita Mulevičiūtė, *Besotis žvilgsnis*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

Viena iš nedaugelio kultūrinių-švietėjiškų įstaigų, įkurtų Lietuvoje carinės valdininkijos iniciatyva, buvo Vilniaus piešimo mokykla, gyvavusi beveik pusę amžiaus. Įkurta grynai politiniais sumetimais, šioji mokykla ne visiškai sutilpo į jai iš anksto numatytus rėmus, ir todėl verta žymiai išsamesnio tyrinėjimo. Ligi šiol nėra konkrečiai apibūdintas jos vaidmuo Lietuvos ir Europos dailės raidai.

Šiame kontekste ypatingo dėmesio nusipelno ilgamečio mokyklos vadovo Ivano Trutnevo asmenybė. Jo kūryba Lietuvos dailėtyrininkų nėra bent kiek išsamiau nagrinėta. Atskiruose, bendro pobūdžio straipsniuose apie XIX a. antrosios pusės Lietuvos dailę minimi keli tie patys šio dailininko darbų pavadinimai, kartojami tie patys skurdūs ir vienpusiški jo kūrybos vertinimai. Kaip asmenybė Trutnevas nelabai žinomas nei Lietuvoje, nei gimtojoje Rusijoje. XX a. Europos dailės tyrinėtojams, rašantiems apie iš Lietuvos žemių kilusių garsių žydų tautybės dailininkų kūrybą, neretai nežinoma ne tik Trutnevo pavardė, bet ir pati Vilniaus piešimo mokykla, kaip jau minėta, neretai vadinta Vilniaus meno akademija arba tiesiog Vilniaus akademija. Užsienio dailėtyrininkų domėjimasis šia mistine „Akademija“ jau savaime pabrėžia temos aktualumą.

Vilniaus piešimo mokyklos tyrimo naujumas gali būti siejamas su keletu pagrindinių faktorių. Svarbiausias jų – bandymas pažvelgti į Vilniaus piešimo mokyklą ne atsietai nuo bendros XIX a. II pusės–XX a. pr. dailės situacijos, o mėginant susieti jos veiklą ir konkrečius rezultatus su to meto meniniu gyvenimu, kartu įvedant į mokslinę apyvertą daugybę ligi šiol netyrinėtų šaltinių, leidžiančių plačiau įsigilinti į šios mokyklos veiklą. Kitas svarbus monografijos naujumo aspektas – mėginimas kiek įmanoma išsamiau nušviesti ilgamečio šios mokyklos vadovo Trutnevo, nulėmusio jos veiklos pobūdį, biografiją. Taip pat pirmąkart bandoma surinkti į vieną vietą po pasaulį išsisklaidžiusių žymių ir visai nežinomų šios mokyklos auklėtinių vardus bei pavardes.

Tad pagrindinis šios monografijos tikslas – išryškinti Vilniaus piešimo mokyklos reikšmę XIX a. II pusės–XX a. pradžios dailės raidai – siejamas su keturiais pagrindiniais uždaviniais: kiek įmanoma išsamiau nušviesti Vilniaus piešimo mokyklos atsiradimo prielaidas, jos veiklą ir organizacinę struktūrą, dėstyimo programas, išryškinti mokyklos vadovo įkūrėjo asmenybę, aptarti jo pedagoginę, kūrybinę bei visuomeninę veiklą, nustatyti Vilniaus piešimo mokyklos ir Juozapo Montvilos Techninio piešimo klasių tarpusavio priklausomybę, išryškinti kitų Vilniaus piešimo mokyklos dėstytojų veiklą, ir svarbiausia, išaiškinti joje besimokiusiųjų pavardes ir jų vėlesnį indėlį į pasaulio dailės aruodus.

Vilniaus piešimo mokyklos istoriją ir žinias apie jos įkūrėją Ivaną Trutnevą pavyko rekonstruoti pasitelkus senesius dokumentus, saugomus įvairiuose asmeniniuose ir švietimo įstaigų fonduose Vilniaus, Sankt Peterburgo, Maskvos archyvuose. Deja, pats Vilniaus piešimo mokyklos archyvas praktiškai nėra išlikęs, o gal niekada ir nebuvo kaupiamas sistemingai. Tad ir knygoje pateikiami mokinių sąrašai nėra išsamūs.

Pavardės monografijoje rašomos, remiantis originalo rašyba. Tais atvejais, kai asmuo turi lietuviškos pavardės transkripcijos tradiciją, naudojamas lietuviškas pavardės variantas. Kai kurios mums nežinomų dailininkų pavardės pateikiamos be inicialų, tokios, kokios buvo aptiktos pirminiuose šaltiniuose.

Citatas bei publikuojamus dokumentus iš rusų ir lenkų bei prancūzų kalbų vertė monografijos autorė. Jų kalba netaisyta. Ji taip pat yra publikavusi keletą su monografijos tema susijusių straipsnių⁵, 2017 m. surengė platų atgarsį sulaukusią Vilniaus piešimo mokyklos dėstytojų ir auklėtinių kūrybos parodą ir išleido išsamų jos katalogą⁶.

Atliekant šį tyrimą ir rengiant jo publikacijas, talkino nemažas būrys kolegų: Loreta Meškelevičienė, Laima Sazonova, Rima Rutkauskienė, Irena Dobrovolskaitė iš Lietuvos dailės muziejaus, Jolanta Bernotaitytė iš Lietuvos nacionalinio muziejaus, Ilona Murauskaitė ir Irina Nikitina iš Valstybinio Vilniaus Gaono žydu muziejaus, Nijolė Adomavičienė iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus, Dmitrijus Moničius, Olga Archipova ir Nadežda Usova iš Baltarusijos Respublikos Nacionalinio dailės muziejaus, Paryžiaus dailininkų, kilusių iš Baltarusijos, tyrinėtojai Vladimiras Sčastnyj ir Jurijus Abdurachmanovas, Jelena Napylova iš Valstybinės Tretjakovo galerijos Maskvoje, Sophia Berry Lifschitz Iš Tel Avivo dailės muziejaus, Adina Kamien-Kazhdan ir Ronit Sorek iš Izraelio muziejaus Jeruzalėje, Elena Keidošiūtė, kultūros atašė Izraelyje, Rima Cicėnienė, Jūratė Jakubavičienė ir Erika Kuliešienė iš

⁵ И. Ширкайте, Некоторые проблемы развития сохранения литовского искусства во второй половине XIX века, *Искусство*, 1990, № 7, p. 71–73; J. Širkaitė, „Esu Lietuvos valstietis...“ (Jacques'o Lipchitzo 100-osiomis gimimo metinėms), *Literatūra ir menas*, 1991 08 31, p. 5; J. Širkaitė, Carska polityka kulturalna na Litwie a Wileńska Szkoła Rysunkowa, *Kultura i polityka*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1994, Širkaitė J., Trutniew jako malarz i założyciel Wileńskiej szkoły Rysunkowej, *Materiały z sesji, poświęconej 120-łeciu założenia Muzeum Przemysłowego w Krakowie*, Kraków, 1994; J. Širkaitė, Nepažįstamasis Trutnevas, *Krantai*, 1994, balandis, gegužė, birželis, p. 16–23; J. Širkaitė, Dailės mecenatystė Lietuvoje XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje, *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, t. 1, Vilnius, 1995, p. 217–269; J. Širkaitė, Vilniaus piešimo mokykla ir jos mokiniai, *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, t. 3, Vilnius: Gervėlė, 1997, p. 166–229; И., Ширкайте О художнике Иване Трутневе, *Вильнюс*, 1997, июль–авг.–сент.–окт., p. 156–168; I. Шыркайте, Віленская рисавальная школа І. Трутнева, Дзесяць стагоддзяў мастацтва Беларусі, Мінск: Выдавецтва «Чатыры чверці», 2014, p. 250–255.

⁶ „Académie de Vilna“ – Vilniaus piešimo mokykla 1866–1915 / Vilnius Drawing School 1866–1915, sudaryt. Jolanta Širkaitė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos. Visiems jiems tariau nuoširdų ačiū. Taip dėkoju Lietuvos kultūros tyrimų instituto Dailės istorijos ir vizualiosios kultūros skyriaus bendradarbiams už palaikymą, recenzentams – už pastabas ir patarimus, papildomas informacines nuorodas.

Atskirai reiškiu padėką advokatų kontoros „Ellex Valiunas“, „Lewben Art Foundation“ kolekcininkams ir kolekcijų saugotojoms, kolekcininkams dr. Jauniui Gumbiui, Gediminui ir Algirdui Petraičiams, Giedrai ir Juozui Petraičiams, Aleksejui Rodionovui, Jurijui Abdurachmanovui už neatlygintinai suteiktas paveikslų nuotraukas bei leidimą jas publikuoti, taip pat Aleksandro Žirkevičiaus vaikaičiai Natalijai Žirkevič-Podlesskich, kurios dėka galėjau susipažinti su įspūdingais šio kolekcininko ir Trutnevo bendražygio albumais.